
Holuber Ernő

AZ UTOLSÓ LOVAG – ROZSDÁS VÉRTBEN

– In memoriam Arthur Koestler (1905-1983) –

Koestlernek volt egy jegyzetfüzete, amibe gondolatait, ötleteit jegyezte le. Ilyesfélék találhatók benne: „*Aki nem tud gyűlölni, az nem tud szeretni*”, „*Olyannyira sajnálom Clynthiát, amiért sajnál engem, hogy elfelejtem magamat sajnálni.*”, „*A múltam ellenem támadt, kezében fütykőst lengetve.*” Az utolsó feljegyzés így szól: „*Soha ne vidd túlzásba a mértékletességet!*”.

A szélsőségek embere volt. Életének története tűztől és szenvedélytől lobog. E háborgó felszín mélyén feltehetően rendíthetetlen igazságszeretete rejtőzött. Ha úgy érezte, neki van igaza, a másiknak pedig nincs, már ütött is. Egyszer felpofozott egy rendőrt – *A jogi felpofozta a komisszárt* – írták a lapok. De Sartre-nak és Camus-nak is jutott tőle egy-egy pofon, amikor úgy érezte, kiérdemelték. Az igazság azonban ilyenkor felborult, s őt gyöttrő bűntudat kínozza – a természet is szót kért az igazság helyreállítása végett. Ebben hitt. Mindig a felszín alatti mélység érdekelt. Gyűlölte a sznobizmust és a pedantériát, a Skinner-féle behaviourizmus sekély, leegyszerűsítő következtetéseit – s a diktatúrák gonosz alapelvét, hogy a cél szentesíti az eszközt.

Élete végén összeállított egy vaskos ún. *omnibusz-kötetet*, amibe egybegyűjtötte pályája írásait, hogy végigkalauzolja az olvasót a folyton elágazó labirintusban. Ebben munkásságát két szakaszra osztotta: *Az utópia kergetése* és *A szintézis keresése*. Előbbi az Utópia nyomába eredő hívó, majd az eretnek gondolatait sorakoztatja fel. Előbb a cionizmus, aztán a kommunizmus, majd az antikommunizmus alakját öltő Utópia ádáz szelmalomharcosa kiált a sorok közül. Aztán a komisszárból jogi lett, és elindult a *Szintézis* felé: elmosni a humaniorák és természet-tudományok közötti falat; felvázolni a vezérmotívumot a tudós, a művész és a bohóc gondolatfoslányai mögött; átfogó rendszerelmélettel modellezni minden létezőt, bármily Janus-arcú legyen is és végül: kipiszkálni a koszt a fizikai és metafizikai világot elválasztó ajtó kulcslyukából, és bepillantást nyerni az örökkévalóságba. A két periódus mögött meghúzódó alapmotívum talán Koestler igazság-hajhászása – feltámi, leleplezni a csillogó felszín alatt a tétova, sánta, olykor csonka igazságot.

A sevillai 40-es cellában fel-alá járkáló Koestler elcsodálkozik, hogy a természet mennyire kedveli a szimmetriát még egy kicsiny hópehelyben is. Az igazság helyes arány, szimmetria, érdekek és érdemek egyensúlya – két serpenyő ingadozása a mérlegen. És lám, most, halálra ítelve egy cellában, örökös büntetés utáni vágya beteljesült: valami elvont módon, valamiféle felsőbb rend szerint igazság tétetett; s hogy valóban, technikailag bűnös volt-e abban a konkrét bűnben, amiért halálra ítélték – kémkedés és egyéb – a legkevésbé sem számít. A mérleget megvonták, a szimmetria helyreállt. – Így fedezi fel ott a cellában a „tér-idő kontinuum egy új dimenzióját az igazságban”. (Meg kell jegyezni, hogy a magyar nyelv „igazság” szava félrevezetően kétértelmű. Egyrészt jelenti a „tényeknek megfelelő” igazat – a *veritas*-t, másrészt az érdekek és érdemek egyensúlyát, a *justitiá*-t vagy *justus*-t. Itt mindvégig ez utóbbiról van szó.)

Koestler életútján elválaszthatatlanul és egymásba gabalyodva uralkodik két szó: igazság és bűntudat – az igazság keresztetevítézi kergetése és a *bűntudat, lelkiismeretfurdalás* mardosó férgé. Visszaóhajtani a visszahozhatatlant, megmásítani a megmásíthatatlant, hogy újra rendet találhassunk magunk körül – paradox és koestleri módon *logikus* út vezet innen tovább a „gondolat mágikus hatalmához”, a szellem erejéhez a matéria fölött: azaz a misztikus-parapszichológus Koestlerhez. Élete végéig gyöttri a múlt, az ámulás önvádja: hogy cserben hagyta szerencsétlen sorsú ex-elvtársait; hogy Sevillában fasiszta fogvatartóinak már-már a kegyeit kereste; de leginkább Nagyezsda és a bakui szerelem emléke égett be rémálmaiba. Az egyetlen személy a kommunista évek alatt, aki fontos és kedves volt számára, s az egyetlen személy, akit feljelentett – vagy elárult – ha nem is szándékosan. Nagyezsda nyomtalanul eltűnt. Próbált utánajárni, mi történhetett vele, s reménykedett, hogy boldogan él valahol, de sohasem jutott a nyomára. – Hogy létezhet szenvedés megváltás nélkül – ez olyan gondolat, amivel még Dosztojevszkij sem mert szembenézni – írja önéletírásában sajátosan koestleri módon a bordélyházakról és a szajhákrol szólva.

Koestler reneszánsz ember, ötszáz évvel a Reneszánsz után. Búsképű lovag kereszt nélkül. Életműve oly sok területet ölel fel, hogy aki átfogó monográfiát akar írni róla, annak magának is Koestlernek kell lennie. *Uomo universale*, akinek előzményeiért vissza kell nyúlunk egészen Goetheig vagy még korábbra, s mégis megnemesítően és dermesztően modern. Élete első szakaszában a lázadás, a másodikban a rend embere. Olyan, mint a javíthatatlan korhely – idézem Szerb Antalt más összefüggésből –, aki egyre később és később fektet le, amíg odáig nem ért, hogy most már este fekszik le, és reggel kel fel, mint a józan ember. Odáig jut a forradalmiságban, hogy immár a rendet tiszteli. – Az egyensúly egyre finomabb, egyre kiegyensúlyozottabb lesz.

Koestler 1905 szeptember 5-én született Budapesten, a Szív utcában. Száz éve. Magyarországhoz való viszonyát jól szemlélteti egy barátjának és kritikusának megjegyzése: Amit Európa jelent a világ számára, nevezetesen valami, ami kicsi, intelligens, bosszantó és nélkülözhetetlen – az Közép-Európa Európa számára. És ugyanígy, ami Közép-Európa Európa számára, az Magyarország Közép-Európa számára; s végül, ami Magyarország Közép-Európa számára, az Koestler Magyarország számára.

Az igazság libikókája, úgy tűnik, idehaza is kezd helyreállni. Öröndetes ez, mert Koestler számára rendkívül fontos volt könyveinek utóélete és hatása. Örült akkor is, amikor megtudta, hogy tudományos művei nagy hatással vannak egy rockzenekar énekes-basszusgitárosára – ma Sting néven ismeretes.

Mindig sejtette, hogy az igazság vájja a maga útját – még ha rozsdás vértű lovagok segítségével is –, és mérlege előbb-utóbb helyrebillen. Önéletírásának eleinte azt a címet adta: *Egy kötélháncos emlékei*. „*Ne vidd túlzásba a mértékletességet!*” – szól az utolsó feljegyzés. – Valóban nem könnyű egyensúlyozni.
